PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

O‘ZBEK TILINING DAVLAT TILI SIFATIDAGI MAVQEYINI MUSTAHKAMLASH OMILLARI

Qodirov O‘ktamjon Qosimjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti magistranti
qodirovoktamjon405@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23527804

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeyini mustahkamlash masalasi huquqiy me’yorlar va kundalik til amaliyoti o‘rtasidagi bog‘liqlik asosida tahlil qilinadi. Tilga oid qonunchilik hujjatlari hamda UNESCOning ko‘p tilli ta’lim haqidagi yondashuviga tayanib, ta’lim, ilmiy terminologiya, rasmiy yozishmalar va raqamli resurslarning ahamiyati yoritiladi. Davlat tilini rivojlantirish ishlarini baholashda yozma nutq sifati, axborotning tushunarliligi va elektron manbalardan foydalanish qulayligini hisobga olish taklif etiladi. O‘zbek tili bayramining ma’rifiy mazmunini yil davomida olib boriladigan ta’limiy va ilmiy ishlar bilan bog‘lash zarurligi haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, davlat tili, til siyosati, adabiy me’yor, yozma nutq, ilmiy terminologiya, ko‘p tilli ta’lim, raqamli resurslar.

Kirish. Ona tili insonning dunyoni anglashida, xalqning tarixiy xotirasi va madaniy merosini asrashda muhim o‘rin tutadi. Uning ijtimoiy ahamiyati kundalik hayotda ham namoyon bo‘ladi: inson til vositasida ta’lim oladi, kasbiy tajribasini boshqalarga yetkazadi, o‘z huquq va majburiyatlarini tushunadi. Shuning uchun tilga e’tibor uning tarixini o‘rganish bilan birga, bugungi ehtiyojlarga javob beradigan imkoniyatlarini kengaytirishni ham talab etadi. Davlat tili mavqeyini mustahkamlash masalasiga shu nuqtayi nazardan yondashish maqsadga muvofiq.

1989-yil 21-oktabrda davlat tili haqidagi qonunning qabul qilinishi o‘zbek tilining huquqiy mavqeyini belgilagan muhim tarixiy voqea bo‘ldi [2]. Keyinchalik, 2020-yil 10-apreldagi O‘RQ-615-son Qonun bilan 21-oktabr O‘zbek tili bayrami kuni etib belgilandi [1, 1-modda]. Ushbu sana tilimizning jamiyat hayotidagi o‘rni haqida fikr yuritish, uning rivoji yo‘lida bajarilgan ishlar va kelgusi vazifalarni muhokama qilish uchun muhim imkoniyatdir. Bunda bayram tadbirlarining mazmunini tilga doir kundalik amaliy ishlar bilan bog‘lash alohida ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi o‘zbek tilining davlat tili sifatida to‘laqonli qo‘llanishiga xizmat qiladigan omillarni tahlil qilish va ularni rivojlantirishga oid takliflar berishdan iborat. Asosiy e’tibor huquqiy me’yorlarning amaliy ahamiyati, ta’limda yozma nutqni rivojlantirish, terminlardan izchil foydalanish hamda raqamli axborot sifatiga qaratiladi. Ushbu yo‘nalishlar bir-birini to‘ldiradi: sifatli ta’lim savodli mutaxassisni tayyorlaydi, savodli mutaxassis esa o‘z faoliyatida davlat tilining imkoniyatlaridan samarali foydalanadi.

Tadqiqot materiallari va usullari. Maqola hujjatlarni mazmunan tahlil qilish va ulardagi yondashuvlarni qiyoslash asosida tayyorlandi. Tadqiqot manbalarini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasi, “Davlat tili haqida”gi Qonun, O‘zbek tili bayrami kuniga oid Qonun, PF-6084-son Farmon bilan tasdiqlangan konsepsiya hamda UNESCOning ko‘p tilli ta’limga

bag‘ishlangan hujjati tashkil etadi [1–5]. Mazkur manbalar davlat tilining huquqiy asoslarini ta’lim va jamiyat ehtiyojlari bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi. Elektron manbalardan 2026-yil 15-oktabr holatida foydalanildi.

Tahlil davomida hujjatlarning davlat tili maqomi, adabiy me’yor, ta’lim va tillarga hurmat bilan bog‘liq qoidalari ajratib olindi. Ularning mazmuni davlat tilidan foydalanish uchun zarur bo‘lgan amaliy sharoitlar bilan qiyoslandi. Maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega; unda so‘rovnoma natijalari yoki statistik o‘lchovlar keltirilmaydi. Taklif etilgan baholash mezonlari ta’lim muassasalari va tashkilotlardagi til amaliyotini keyinchalik o‘rganish uchun mo‘ljallangan.

Davlat tili maqomining amaliy mazmuni. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasida o‘zbek tilining davlat tili ekani belgilangan. Ayni moddada mamlakatimizda istiqomat qiluvchi millat va elatlarning tillari hurmat qilinishi hamda ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratilishi ham nazarda tutilgan [3]. Bu qoidalar davlat tilini rivojlantirish va boshqa tillarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish bir-biriga uyg‘un vazifalar ekanini ko‘rsatadi. Shunday ekan, o‘zbek tilini o‘rganish uchun qulay sharoit yaratish, undan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va tillararo muloqot madaniyatini rivojlantirish birgalikda olib borilishi lozim.

“Davlat tili haqida”gi Qonunning 7-moddasida davlat tili rasmiy amal qiladigan doiralarda o‘zbek adabiy tilining amaldagi ilmiy qoidalari va me’yorlariga rioya etilishi belgilangan [2]. Ushbu talab rasmiy matnning til jihatidan puxta bo‘lishiga asos yaratadi. Matnning amaliy qiymati esa uning mazmuni o‘quvchiga qanchalik aniq yetib borishi bilan ham belgilanadi. Shu bois hujjat tayyorlashda imlo va grammatik to‘g‘rilik bilan birga, fikrning izchilligi, terminlarning o‘rinli qo‘llanishi va bayonning tushunarliligiga e’tibor berish zarur.

Huquqiy me’yorni kundalik ishda qo‘llash uchun xodimga ishonchli lug‘at, sifatli qo‘llanma va tahrir bo‘yicha amaliy yordam kerak bo‘ladi. Tayyor hujjat namunalari ishni yengillashtiradi, biroq ular mustaqil fikrni to‘g‘ri yozish malakasining o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Har bir murojaat yoki ma’lumotnoma muayyan vaziyatga mos tuzilishi lozim. Shuning uchun tashkilotlarda savodxonlik mashg‘ulotlarini real ish jarayonida uchraydigan matnlar asosida o‘tkazish foydali. Bunday mashg‘ulotlarda xatoni topish, uning sababini tushuntirish va matnni qayta tahrirlash birgalikda bajarilishi maqsadga muvofiq.

Ta’limda yozma nutq va ilmiy terminologiyani rivojlantirish. Ta’lim jarayonida tilni puxta egallash to‘g‘ri yozish va ravon so‘zlash bilan birga, o‘qilgan matnni tushunish hamda fikrni dalillashni ham qamrab oladi. O‘quvchi yoki talaba asosiy fikrni ikkinchi darajali ma’lumotdan ajrata olishi, keltirilgan dalilni baholashi va undan kelib chiqadigan xulosani ifodalashi kerak. Bu ko‘nikmalar barcha fanlarni o‘zlashtirishda zarur. Shu sababli yozma nutqni rivojlantirishga doir topshiriqlarni til va adabiyot darslari bilan bir qatorda boshqa fanlar mazmuniga ham singdirish tavsiya etiladi.

Oliy ta’limda bunday ishlar talabaning bo‘lajak kasbiga mos tashkil etilishi mumkin. Filologiya talabasi badiiy matn talqinini asoslaydi, texnika yo‘nalishi talabasi esa jarayonning qanday kechishini tushuntiradi. Topshiriqlar mazmunan farqlansa ham, ularga qo‘yiladigan umumiy talablar mavjud: fikrning aniqligi, terminlarning izchil qo‘llanishi, manbaga to‘g‘ri havola berish va xulosaning dalillarga mos kelishi. Baholashda mazmun va til sifatini birgalikda hisobga olish talabaning kasbiy bilimini tushunarli ifodalashiga yordam beradi.

UNESCOning “Education in a multilingual world” hujjatida ona tilida o‘qish imkoniyatini ta’minlash bilan xalqaro muloqot tillarini o‘rganish o‘rtasidagi muvozanatga e’tibor qaratiladi [5]. Bu yondashuv o‘zbek tilidagi ilmiy savodxonlik va xorijiy tillarni o‘rganishni bir-birini to‘ldiradigan vazifalar sifatida ko‘rishga asos bo‘ladi. Xorijiy tildagi manbani o‘qish bilan birga, undagi tushunchani o‘zbek tilida aniq izohlash ham muhim. Bunda so‘zma-so‘z tarjima bilan cheklanmay, asl manbadagi mazmunni to‘g‘ri anglash va soha terminlarini o‘rinli tanlash talab etiladi.

Terminlarni o‘rgatishda ta’rifni yodlatish bilan cheklanish yetarli emas. Talaba tushunchani misol orqali tushuntirishi, uni yaqin tushunchalardan farqlashi va yangi vaziyatda qo‘llay olishi lozim. Masalan, tilshunoslikka oid atamani o‘zlashtirishda uning ta’rifidan keyin matndagi misoli tahlil qilinadi, so‘ng talabadan mustaqil misol topish so‘raladi. Bunday ketma-ketlik terminni shunchaki eslab qolishga emas, uning mazmunini tushunishga xizmat qiladi. Natijada termin ilmiy fikrni ifodalash vositasiga aylanadi.

Sohaviy terminologiyani rivojlantirishda ham mazmun aniqligi ustuvor bo‘lishi kerak. Yangi muqobil taklif etilganda uning qaysi tushunchani anglatishi, boshqa terminlardan qanday farqlanishi va amaliy qo‘llanishga qanchalik mosligi muhokama qilinadi. Sohaviy lug‘atlarda termin bilan birga uning qisqa ta’rifi, manbasi va qo‘llanish misolini berish foydali. Bir nechta variant mavjud bo‘lsa, ular o‘rtasidagi farq izohlanishi lozim. Bu tartib o‘qituvchi, tadqiqotchi va muharrirning bir tushunchani izchil ifodalashiga yordam beradi.

Rasmiy matn va raqamli axborotning tushunarliligi. Rasmiy matnning asosiy vazifasi zarur axborotni aniq yetkazishdir. Yo‘riqnoma yoki elektron xizmat tavsifini o‘qigan fuqaro qanday ishni, qayerda va qay tartibda bajarishini tushunishi kerak. Shuning uchun bunday matnni tahrirlashda imlo xatolari bilan birga, mazmunni qiyinlashtiradigan ortiqcha takrorlar, izohlanmagan qisqartmalar va noaniq ifodalar ham bartaraf etiladi. Gaplarni o‘rinli qismlarga ajratish, har bir xatboshida bitta asosiy fikrni yoritish va zarur atamalarga izoh berish axborotni anglashni yengillashtiradi.

Misol tariqasida tuzilgan “tegishli tartibda murojaat qilinishi lozim” jumlasini olaylik. Agar shu matnning o‘zida murojaat manzili va tartibi tushuntirilmagan bo‘lsa, o‘quvchi qanday yo‘l tutishini bilmay qoladi. Bunday vaziyatda murojaatni qayerga yuborish, unga qaysi hujjatlarni ilova qilish va javobni qanday olish mumkinligi ko‘rsatilishi kerak. Demak, matnning tushunarliligi uni tuzayotgan shaxsning til malakasi bilan birga, xizmat tartibini qanchalik bilishiga ham bog‘liq. Shu bois muharrir va soha mutaxassisining hamkorligi muhim.

Davlat tilining zamonaviy imkoniyatlarini kengaytirishda raqamli resurslar ham alohida o‘rin tutadi. 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmon bilan tasdiqlangan konsepsiyada ta’lim, ilm-fan va axborot texnologiyalariga oid yo‘nalishlar belgilangan. Uni amalga oshirish dasturida milliy korpus bo‘yicha ma’lumotlar bazasini shakllantirish vazifasi ham nazarda tutilgan [4]. Ushbu yo‘nalishlarni muhokama qilishda hujjatda belgilangan vazifalar bilan erishilgan amaliy natijalarni farqlash zarur. Natijaga baho berish uchun resursning o‘zi, undan foydalanish imkoniyati va ishlash sifati o‘rganiladi.

Elektron lug‘at yoki matnlar bazasining foydasi undagi materialning ko‘pligi bilangina belgilanmaydi. Lug‘atdagi izoh aniq, misol ishonchli, qidiruv esa qulay bo‘lishi kerak. Matnlar korpusida manba, yaratilgan davr va janr haqidagi ma’lumotlar berilsa, tadqiqotchi topilgan misolni to‘g‘ri baholay oladi. O‘zbek tilidagi resurslarni tayyorlashda yozuvdagi farqlar va so‘zlarning

qo‘shimchali shakllarini hisobga olish ham muhim. Resursni sinashda odatiy foydalanuvchi bajaradigan vazifalar tanlanishi uning amaliy qulayligini aniqlashga yordam beradi.

Avtomatik imlo tekshiruvi va matn yaratish vositalari bilan ishlashda ham mazmun nazorati saqlanishi lozim. Dastur tavsiya qilgan almashtirish tashqi jihatdan to‘g‘ri ko‘rinsa-da, ilmiy termin yoki muallif fikrini o‘zgartirib yuborishi mumkin. Shuning uchun taklif etilgan tuzatish matnning umumiy mazmuni bilan solishtiriladi, zarur hollarda lug‘at va asl manbaga murojaat qilinadi. Texnik vositalarni muharrirlik tekshiruvi bilan birga qo‘llash ishni yengillashtirishi va matn sifatini nazorat qilishga yordam berishi mumkin.

Amaliy ishlar natijasini baholash mezonlari. Tilni rivojlantirishga qaratilgan ishlar haqida xulosa chiqarishda o‘tkazilgan tadbirlar bilan ularning natijasini alohida ko‘rib chiqish foydali. Masalan, seminarda ishtirok etganlar soni uning qamrovini bildiradi. Ishtirokchilarning keyinchalik hujjatni mustaqil va to‘g‘ri tuza olishi esa o‘zlashtirilgan malakani ko‘rsatadi. Shu asosda davlat tilidan foydalanish sifatini o‘rganish uchun quyidagi mezonlar taklif etiladi. Jadval maqoladagi tahlil asosida tuzilgan; unda tekshiruv natijalari emas, o‘rganilishi lozim bo‘lgan jihatlar umumlashtirilgan.

1-jadval. Davlat tilidan foydalanish sifatini o‘rganish mezonlari

Yo‘nalish	Tekshiriladigan jihat	O‘rganiladigan material
Rasmiy yozuv	Mazmunning aniqligi va me’yorlarga muvofiqligi	Tanlangan hujjatlarning ekspert tahriri
Kasbiy ta’lim	Mustaqil dalillash va terminni o‘rinli qo‘llash	Bir xil mezonda baholangan yozma ishlar
Terminologiya	Termin ta’rifi va misolining o‘zaro mosligi	Sohaviy lug‘atlardagi izoh va misollar
Raqamli resurs	Qidiruv qulayligi va ma’lumotning ishonchliligi	Sinov topshiriqlari va xatolar qaydi

Bunday tekshiruvda, avvalo, qaysi materiallar va qanday tartibda o‘rganilishi belgilanadi. Masalan, bir tashkilotning ma’lumotnomalarini tahlil qilish o‘sha turdagi hujjatlar haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Natijani boshqa tashkilotlar yoki barcha rasmiy matnlarga birdek tatbiq etish uchun esa kengroq material zarur. Shu sababli tekshirilgan hujjatlarning turi, davri va tanlash tartibi qayd etilishi lozim. Bu ma’lumotlar xulosaning qaysi doirada asosli ekanini ko‘rsatadi hamda keyingi tekshiruv bilan qiyoslashni osonlashtiradi.

Ta’limda yozma nutq rivojini aniqlash uchun mashg‘ulotdan oldin va keyin bajarilgan ishlarni qiyoslash mumkin. Bunda topshiriqlar murakkabligi hamda baholash talablari bir-biriga mos bo‘lishi kerak. Matndagi xatolar soni bilan bir qatorda fikrning izchilligi, dalillarning o‘rinliligi va terminlardan foydalanish sifati ham ko‘rib chiqiladi. Natijalar qaysi ko‘nikmalar yaxshilanganini va qaysi yo‘nalishda qo‘shimcha mashq zarurligini aniqlashga xizmat qiladi. Shunday tahlil asosida keyingi mashg‘ulotlar mazmunini aniq ehtiyojga mos rejalashtirish mumkin.

Xulosa. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeyini mustahkamlash huquqiy asoslar, sifatli ta’lim va kundalik til amaliyotining uzviy bog‘liqligini talab etadi. Qonunchilik tilning rasmiy maqomini belgilaydi; o‘quv qo‘llanmalari, lug‘atlar, kasbiy tayyorgarlik va qulay raqamli resurslar esa undan to‘laqonli foydalanishga yordam beradi. Shu sababli davlat tilini rivojlantirishga doir ishlarni

baholashda yaratilgan sharoit bilan undan foydalanish natijasini birgalikda hisobga olish maqsadga muvofiq.

Maqolada uch amaliy yo‘nalishga ustuvor ahamiyat berildi. Birinchisi, ta’limda kasbiy yozma nutq va manba bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Ikkinchisi, rasmiy matnlarda adabiy me’yor, mazmun aniqligi va tushunarlilikni ta’minlashdir. Uchinchisi, elektron lug‘at va matnlar bazasini ishonchli materiallar asosida shakllantirish hamda foydalanuvchi ehtiyojiga mos takomillashtirishdir. Bu ishlar tilshunos, pedagog, soha mutaxassisi va dasturchining hamkorligida olib borilganda bir-birini to‘ldiradi.

Taklif etilgan mezonlarni muayyan ta’lim muassasasi yoki tashkilot faoliyatida sinab ko‘rish keyingi tadqiqotlar uchun vazifa bo‘lib qoladi. Ular asosida aniqlangan ehtiyojlar amaliy mashg‘ulotlar, tahrir ishlari va yangi resurslar yaratishga yo‘naltirilishi mumkin. O‘zbek tili bayramining ma’rifiy ahamiyati ham shu izchillikda yanada to‘liq namoyon bo‘ladi: bayram munosabati bilan ilgari surilgan fikr va tashabbuslar yil davomida bajariladigan aniq ishlarga ulanadi. Tilga ehtirom savodli nutq, puxta matn va ishonchli bilim manbalari yaratish orqali amaliy mazmun kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. O‘zbek tili bayrami kunini belgilash to‘g‘risida: 2020-yil 10-apreldagi O‘RQ-615-son Qonun. https://lex.uz/uz/docs/-4784608 (murojaat sanasi: 15.10.2026).
2. O‘zbekiston Respublikasi. “O‘zbekiston Respublikasining Davlat tili haqida”gi Qonunga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida: 1995-yil 21-dekabrdagi 167-I-son Qonun. Ilova: “Davlat tili haqida”gi Qonun, yangi tahriri, amaldagi o‘zgartirishlar bilan. https://lex.uz/docs/-121051 (murojaat sanasi: 15.10.2026).
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 4-modda. https://constitution.uz/oz/clause/index (murojaat sanasi: 15.10.2026).
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmon. 1–2-ilovalar. https://lex.uz/docs/-5058351 (murojaat sanasi: 15.10.2026).
5. UNESCO. Education in a multilingual world: UNESCO education position paper. Paris: UNESCO, 2003. https://www.unesco.org/en/articles/education-multilingual-world-unesco-education-position-paper (murojaat sanasi: 15.10.2026).